

Г. І. ДУДЧАК

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

**РОЗВИТОК САМОСТІЙНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ДИСЦИПЛІН
ПЕДАГОГІЧНОГО ЦИКЛУ**

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 44(1), с. 46—50

Розвиток пізнавальної та творчої самостійності майбутніх учителів початкових класів є однією із ключових проблем їх професійної підготовки. Самостійність є невід'ємною властивістю висококваліфікованого фахівця, яка виявляється у здатності та потребі творчо приймати й реалізовувати рішення з власної ініціативи і нести за них відповідальність. Важливою умовою розвитку самостійності майбутніх учителів початкових класів є ефективно організована та керована самостійна робота на заняттях з дисциплін педагогічного циклу.

В умовах розвитку політичної, економічної та інформаційної сфер на початку ХХІ століття особливого значення набуває радикальна зміна людської особистості. Швидко адаптуватися до сучасних реформаційних процесів може людина, яка змінила роль “поглинача” на позицію “здобувача” необхідних знань, людина, яка здатна свідомо відбирати із потоку інформації ту, що має для неї особистісне чи професійне значення, самостійно її засвоювати та застосовувати у різних видах діяльності. Тому пріоритетним завданням сучасних вищих навчальних закладів України є підготовка фахівців, які є не лише носіями знань, а й творчими особистостями, спроможними самостійно здобувати та використовувати знання, вміння і навички для конкурентоспроможної діяльності на ринку праці та в різних галузях суспільного життя. Особливо це стосується майбутніх учителів початкових класів, оскільки специфіка їхньої професійної діяльності вимагає здатності активно та свідомо реагувати на виклики нового тисячоліття, творчо реалізовувати свої професійні обов'язки, сприймати та адекватно оцінювати суспільні явища і процеси, адаптуватися

до безмежного інформаційного простору та бачити педагогічний процес через призму сучасності. Особливу роль у розвитку самостійності майбутніх учителів початкових класів відіграє спеціально організована робота на заняттях з дисциплін педагогічного циклу.

Вивчення науково-педагогічної літератури показало, що проблема самостійності вже протягом тривалого часу є предметом дослідження низки науковців. Так, педагогічні аспекти формування пізнавальної самостійності відображено у працях Л. Арістової, Л. В'яткіна, М. Данилова, Л. Онищук, Н. Половникової, О. Савченко, В. Тюріної та ін. Психологічні аспекти формування самостійності обґрунтовані І. Бехом, Л. Виготським, С. Рубінштейном та ін.

Обґрунтуємо особливості розвитку самостійності майбутніх учителів початкових класів на заняттях з дисциплін педагогічного циклу, які є недостатньо вивченими.

Аналіз наукових джерел показав, що поняття “самостійність” характеризується як властивість особистості, як показник активності людини, потреба приймати рішення тощо.

Так, у словнику С. Гончаренка самостійність — одна із властивостей особистості, яка характеризується двома факторами: поперше, сукупністю засобів — знань, умінь і навичок, якими володіє особистість; по-друге, ставленням особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, а також зв'язками з іншими людьми, які складаються в процесі діяльності [2, 297].

Бути самостійним, — зазначає О. Олексюк, — це значить стояти самому, робити що-небудь без будь-якої допомоги, без зовнішнього спонукання. У цьому значенні самостійність може бути зрозуміла і як якість особистості, і як здібність, і як показник активності людини, і як критерій її зрілості [4, 103].

З. Курлянд, Р. Хмелюк, А. Семенова та ін. поділяють думку про те, що самостійність — це інтегративна якість особистості, яка полягає у здатності та потребі приймати й реалізовувати рішення з власної ініціативи і нести за них відповідальність. Вони стверджують, що самостійність є необхідною умовою ефективності будь-якої діяльності: навчальної, виробничої, громадської, розумової, пізнавальної та ін. Рівень розвитку самостійності, як зазначають науковці, залежить від умов, у яких розвивається особистість, характеру її стосунків з довкіллям [5].

У психолого-педагогічній літературі, відповідно до певних якостей особистості, зустрічаються різні види самостійності, серед них: пізнавальна, інтелектуальна, творча.

Оскільки основним видом діяльності студентів є пізнавальна, то у процесі їх навчання передусім має забезпечуватися розвиток пізнавальної самостійності.

Н. Зеленкова пізнавальну самостійність розглядає як один із важливих показників творчої особистості. Пізнавальна самостійність як якість особистості, на думку вченої, — це готовність до самостійного оволодіння знаннями на основі вольового зусилля.

За переконанням Н. Зеленкової, структура пізнавальної самостійності як складної особистісної якості містить знання, мотиви, способи дій, міра виявлення яких значно

впливає на характер і результати навчальної діяльності. Результативність формування пізнавальної самостійності в навчальному процесі можлива за умови систематичного залучення тих, хто навчається, до активної пізнавальної діяльності [3, 31].

Таким чином, процес підготовки майбутніх учителів має орієнтуватися на розвиток у них пізнавальної самостійності, що становить сукупність умінь, необхідних для ефективної організації та здійснення педагогічного процесу в початковій школі та здобуваючи професійну самоосвіту.

Проте вчитель початкових класів обов'язково повинен вміти в будь-якій ситуації приймати нестандартні рішення, щодня розв'язувати комплекс виникаючих професійних завдань, тобто він має бути творчою особистістю. Тому є необхідність розвитку в майбутніх педагогів ще й творчої самостійності, яка досягається за допомогою самостійного розв'язання студентами завдань творчого характеру.

З огляду на розуміння сутності поняття “самостійність”, на нашу думку, самостійною (з високим рівнем розвитку самостійності) є та особистість, яка свідомо визначає мету власної діяльності, вміє себе організувати щодо її творчої реалізації, без будь-якої допомоги спроможна приймати рішення у різних життєвих ситуаціях, адекватно оцінювати результати своєї діяльності та в разі необхідності коригувати їх. Саме таку особистість має формувати сучасний вищий педагогічний навчальний заклад.

Передумовою успішної професійної діяльності майбутніх учителів початкових класів є оволодіння високим рівнем розвитку самостійності у студентські роки.

Проте, як свідчать результати нашого дослідження, значна частина майбутніх учителів початкових класів не володіють цією важливою особистісною рисою. Тому виникає необхідність у вирішенні цієї проблеми шляхом ефективно організованої та керованої самостійної роботи на заняттях з педагогічних дисциплін.

У сучасних вищих навчальних закладах основними формами роботи під час вивчення

дисциплін педагогічного циклу є лекції, семінарські та практичні заняття. Кожна із цих форм має широкі можливості для організації самостійної роботи студентів.

З метою розвитку самостійності викладач на кожному занятті (лекції, семінарському, практичному) має спонукати студентів до активної самостійної роботи (діяльності), визначаючи завдання, що потребують негайного вирішення, тобто стимулювати самостійність навчальних дій.

Провідною формою навчання у вищому навчальному закладі є лекції, на яких реалізується творча співпраця викладача та студентів, активізується мисленева діяльність студентів, забезпечується оволодіння новими науковими знаннями, і, безумовно, здійснюється розвиток самостійності.

Сутність самостійної роботи студента під час лекції, на нашу думку, полягає передусім у мисленевій діяльності, спрямованій на розуміння сутності того, що викладається, взаємозв'язків між окремими положеннями теми, що досягається у процесі уважного сприймання та раціонального написання нового матеріалу. Проте, за результатами нашого дослідження, значна частина опитаних майбутніх учителів стверджують, що їм важко сприймати та конспектувати матеріал на лекції, якщо викладач не диктує його. Це свідчить про низький рівень розвитку в них самостійності. Намагання студентів дослівно записувати лекцію є великою помилкою, оскільки виключає активне сприймання матеріалу, роботу думки під час лекції. Дослівний запис має поширюватися лише на базові поняття.

Подолання зазначених недоліків покладається на викладача, який, проводячи лекції, має забезпечити процес управління мисленням студентів, ставлячи заздалегідь підготовлені проблемні питання; створити оптимальні умови для конспектування студентами матеріалу під час лекції (головні моменти виділяти інтонацією, зміною темпу, повторенням), навчити їх записувати лише істотні думки в логічній послідовності (конспектувати), використовуючи прийоми, які полегшують процес конспектування. До

таких прийомів належать скорочення слів, умовні позначення, використання полів у зошитах, схематичне зображення основних положень тощо.

Саме така керівна діяльність викладача під час лекції стимулює самостійну пізнавальну діяльність студентів, що сприяє розвитку самостійності.

Звичайно, будь-яка лекція через низку обставин не може дати студентам завершену систему знань з певної теми, а лише закладає їх фундамент, що є лише основою тієї чи іншої науки, який має розбудовуватися завдяки власним зусиллям студента за допомогою організації та здійснення самостійної роботи.

Таким чином, як зазначає С. Вітвицька, дидактичним завданням лекції є не тільки ознайомлення студентів з основним змістом, принципами, закономірностями, головними ідеями, а й спрямування міркувань для подальшої самостійної роботи [1]. З цією метою викладач під час лекції має заохочувати студентів до пізнання, формувати бажання, потребу і готовність розширювати і поглиблювати знання з питань, які розглядаються, формувати розуміння того, що інформації, яку вони законспектували на занятті, недостатньо для їхнього становлення як професіоналів, тобто активно залучати їх до самостійної роботи над матеріалом.

Розширення і поглиблення набутих знань студентів відбувається за допомогою самостійної роботи з різними джерелами інформації (Інтернет, періодика, підручники, навчальні посібники, словники, довідники, енциклопедії, твори педагогів-класиків) під час підготовки до семінарських та практичних занять. Викладачу необхідно дати поради студентам, яким джерелом інформації можна скористатися, де його можна відшукати тощо.

Самостійність студента у виконанні завдань виявляється і в умінні працювати з різними джерелами інформації. Проте опитування майбутніх учителів початкових класів засвідчило відсутність у значної кількості респондентів зазначених умінь. Вони не завжди можуть відшукати необхідну літерату-

ру в бібліотеці, тому, готуючись до занять, користуються лише конспектами, які не завжди є якісними, що зумовлює поверховий та узагальнений характер їх знань.

Основи цих умінь мають закладатися у процесі аудиторної роботи. Так, наприклад, під час проведення лекції викладачам варто організувати самостійну роботу з підручником, у процесі якої студенти оволодівають основними прийомами роботи з книгою, до яких ми відносимо читання, конспектування, складання плану, тез, опорних схем, таблиць тощо.

Крім лекцій, у процесі вивчення дисциплін педагогічного циклу особливу роль у розвитку самостійності майбутніх учителів відіграють семінарські заняття, оскільки, за переконанням С. Вітвицької, вони складаються з двох взаємопов'язаних ланок — самостійного вивчення студентом програмного матеріалу і обговорення на заняттях результатів пізнавальної діяльності [1, 179].

Як свідчить досвід, система недоліків, допущених студентами у процесі підготовки до семінарського заняття (вивчення програмного матеріалу), зумовлює труднощі під час обговорення результатів пізнавальної діяльності на семінарському занятті. Студент, який не виявляє творчої самостійності у процесі підготовки до семінару, здатний лише до репродуктивного відтворення основних положень теми і відчуває труднощі під час обговорення проблемних питань.

Як правило, низька успішність студентів під час семінарських занять є причиною невчасної та неналежної самостійної підготовки. Значна частина студентів готується до семінарських занять напередодні, що унеможливує глибоке проникнення в сутність теми, творчий підхід до розв'язання поставлених завдань. Це зумовлює необхідність педагогічного керівництва цією роботою. Керівна роль викладача полягає у виконанні таких організаційних дій: своєчасно познайомити студентів з планом семінарського заняття та списком рекомендованої літератури, дати рекомендації щодо виконання нестандартних творчих та

проблемно-пошукових завдань і готуватися одразу після отриманих завдань, індивідуально проконсультувати окремих студентів з незрозумілих питань тощо.

Провідним завданням практичних занять є формування вмінь і навичок, тому основним видом діяльності студентів на заняттях такого типу є виконання різноманітних вправ, що сприяє розвитку як пізнавальної, так і творчої самостійності майбутніх учителів.

Отже, самостійність — це одна із властивостей особистості, яка виявляється у здатності та потребі творчо приймати й реалізовувати рішення з власної ініціативи і нести за них відповідальність. Досить широкі можливості для розвитку цієї риси майбутніх учителів початкових класів розкриває ефективно організована та керована самостійна робота студентів, що втілюється на лекціях, семінарських та практичних заняттях під час вивчення дисциплін педагогічного циклу.

Подальшого вивчення потребує проблема розвитку самостійності майбутніх учителів початкових класів у процесі позааудиторної самостійної роботи.

Література

1. Вітвицька С. С. Практикум з педагогіки вищої школи: навч. посіб. за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури / С. С. Вітвицька. — К.: Центр навч. л-ри, 2005. — 396 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
3. Зеленкова Н. Формування пізнавальної самостійності старшокласників у навчальному процесі / Н. Зеленкова // Рідна школа. — 2005. — № 8. — С. 31–33.
4. Олексюк О. Є. Організація самостійної роботи студентів як педагогічна проблема / О. Є. Олексюк // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип. 32. — Ч. 2. — Херсон: Вид-во ХДПУ, 2002. — С. 103–106.
5. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.; за ред. З. Н. Курлянд. — [2-ге вид., перероб. і доп.] — К.: Знання, 2005. — 399 с.

Передумовою успішної майбутньої професійної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів є високий рівень розвитку самостійності. Самостійність є важливою особистісною рисою, яка виявляється у здатності та потребі творчо приймати й реалізовувати рішення з власної ініціативи і нести за них відповідальність. Значущим у процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів є розвиток у них пізнавальної та творчої самостійності, що значною мірою забезпечується шляхом ефективної організації та керівництва самостійною роботою на заняттях з дисциплін педагогічного циклу.

Овладение студентами высших педагогических учебных заведений высоким уровнем развития самостоятельности является предпосылкой успешной будущей профессиональной деятельности. Самостоятельность — это важное личностное качество, которое выражает способность и потребность творчески принимать и реализовывать решения по собственной инициативе и нести за них ответственность. Особенно значимым в процессе подготовки будущих учителей начальных классов является развитие у них познавательной и творческой самостоятельности, что в значительной степени обеспечивается путем эффективной организации и руководства самостоятельной работой на занятиях по дисциплинам педагогического цикла.

Mastering students of higher educational institutions of a high level of independence is a prerequisite for successful future career. Autonomy is an important personal quality, which manifests itself in the ability and the need to accept and implement creative solutions on their own initiative and bear them. Especially important in the preparation of primary school teachers is to develop them cognitive and creative independence that is primarily ensured through effective organization and management of independent work on training in subjects of pedagogical cycle.

Надійшла 23 лютого 2015 р.